

Ауторка: Јелена Мајкић (1986), 2. разред Гимназије „Душан Васиљев“, Кикинда

Чедо Чалија – политички затвореник за време ИБ-а

Апстракт: Рад се бави животом Чедо Чалије за време Другог светског рата и након доношења резолуције ИБ. Чедо Чалија није општепозната личност, и његова прича није прешла оквире средине у којој живи.

Прича Чедо Чалије почиње 20. августа 1925. године, у селу Хатељи (Берковић) у Херцеговини. У кући Михајла и Госпаве родио се први син. Имао је само годину дана када је породица колонизирана у Банат, у Руско Село. Као солунски добровољац у Првом светском рату Михајло Чалија је добио 9 јутара земље од државе. У породици Чалија гајена је љубав према слободи, домовини, ценила се храброст и поштење. То је умногоме допринело да се у Другом светском рату Чедо активно прикључио Народноослободилачкој борби. Као члан Савеза комунистичке омладине Југославије¹ ухапшен је и осуђен на смрт од стране окупатора. Дочекао је ослобођење и као активно војно лице је претрпео нове тортуре у периоду политичке и економске кризе Југославије и земаља Источног блока.

Информациони биро² је констатовао да је Централни комитет Савеза комуниста Југославије³ искључио себе и Комунистичку партију Југославије из јединственог комунистичког фронта, из „породице братских комунистичких партија“. По Едварду Кардељу преокрет у целокупном политичком положају Југославије био је тако неочекиван да су људи праву садржину и сву дубину спора тек постепено схватили. Исти аутор каже да се поступало „сурово“ према агентурама Коминформа, јер би се у супротном случају само доприносило „отварању врата Стаљину“. Појачан је надзор Управе државне безбедности⁴ над радом и кретањем појединаца који су били колебљиви или сумњиви. Војна лица одговарала су за издају земље пред војним судовима. Присталице ИБ кажњаване су по административном поступку и издржавале казну на усамљеним јадранским острвима претвореним у логоре.⁵

Чедо Чалија је избрисан са списка заслужних и проглашен опасним државним непријатељем. Преживео је шест година мучења и понижења на Светом Гргуру, у затворима Билеће и Голом отоку. Побољшањем односа са СССР-ом амнестиран је и пуштен на слободу, али је и даље праћен сваки његов корак. Није могао да се запосли. Службеници УДБ-е су сматрали да није ревидирао свој став. Затваран је кад год би неки значајнији политичар долазио у Кикинду, последњи пут после Титове смрти. Данас Чедо Чалија мирно живи у својој кући у Руском Селу, са својом породицом коју чине две удате кћери и четири унуке.

¹ У даљем тексту: СКОЈ.

² У даљем тексту: ИБ.

³ У даљем тексту: ЦК СКЈ.

⁴ У даљем тексту: УДБ.

⁵ Петрановић, Бранко, *Историја Југославије 1918-78*, Нолит, Београд 1981.

Интервју

Јелена Мајкић:⁶ Господине Чалија, када сте колонизовани, где је Ваша породица живела?

Чедо Чалија:⁷ Колонизоване породице су живеле у спахијским стајама, више породица заједно. После тога, како је ко могао, градио је куће у самом селу у ком су живели Немци и Мађари. Тај део села назван је „Ново село“ или Колонија.

Ј. М: Да ли се у Вашој породици много причало о Првом светском рату?

Ч. Ч: Са оцем сам често зими одлазио на прела, вечерња посела која су се организовала у селу по кућама. Руско Село је било једним делом колонизовано породицама добровољаца из Црне Горе, Херцеговине, Лике, Кордуна. На тим прелима, где су се највише окупљали стари солунски ратници, пуно се причало о јунаштву, храбрости и родољубљу. Одгајан сам у том духу, у великој љубави према Русији, највећој православној земљи.

Ј. М: Како сте дочекали Други светски рат?

Ч. Ч: Када је почео рат имао сам непуних шеснаест година. У Руском Селу је било активних партијских радника – интелектуалаца, студената, ученика: Григорије Попов, Митар Кораћ, браћа Опсеница. Под њиховим руководством организоване су мање групе активних припадника покрета за ослобођење. Групе су биле илегалне како би заштита од провала била сведена на минимум.

Ј. М: У чему се састојала Ваша делатност?

Ч. Ч: Радили смо на организовању омладине, прикупљању одеће, новца, хране и оружја, прављењу база, пријему и смештају илегалних радника са стране и пребацивању бораца у Срем, који је имао слободну територију. Информисали смо становништво о догађајима на ратишту. Ја сам 1943. год. постао члан СКОЈ-а и био секретар групе у свом рејону.

Ј. М: Да ли су родитељи знали за Вашу делатност?

Ч. Ч: О томе се у кући није причало, али сам знао да су свесни свега и да су због тога патили. Ја сам се нисам плашио и нисам размишљао о последицама. Сад осећам страх када се свега сетим, али тада сам био млад и живео у заблуди. Веровао сам ако ме ухвате и стрељају, о мени ће се причати и писати као о хероју. Партија је психички припремала своје борце. Читали смо књиге руских писаца: „Како се калио челик“, „Мати“ и друге. Између нас, сећам се, кружио је летак о великом хероју Бранку Глеђи, који се јуначки држао пред непријатељем.

Ј. М: Да ли се у Руском Селу налазила стална полицијска станица?

Ч. Ч: Банат је био под протекторатом Немаца, а на власти је био Јурај Шпилер и Гестапо. Руско Село је било насељено становништвом католичке вероисповести које је у великој мери било наклоњено окупатору. Сву власт у селу

⁶ У даљем тексту Ј. М.

⁷ Чедо Чалија, рођен 20. августа 1925. године у Хатељима, Босна и Херцеговина, пензионер. У даљем тексту: Ч. Ч. Интервју рађен 24. априла 2004. године у Руском Селу.

држао је Комесаријат на челу са председником организације Културбунда – Симоном Мајером. Била је и стална полицијска постава, праћене су све наше активности.

Ј. М: Како сте ухапшени?

Ч. Ч: Ухапшен је курир илегалног среског комитета Перо Вуковић. Он је „провалио“ организацију у селу. Знали су све о нама и нашем раду. Шеснаестог марта 1943. године, опколили су јаким снагама село, блокирали све излазе. Нисмо могли да се повучемо у базе. Око четири сата поподне у нашу кућу упала су шесторица до зуба наоружана немачка војника и ухапсили нас. Није било оружаног отпора, били смо ухапшени на препад, нас шеснаесторица. Спровели су нас у рускоселску општину, мучили и око три сата ноћу на сељачким колима пребацили у станицу у Свети Хуберт. Одатле смо преко Кикинде возом транспортовани у истра- жни затвор у Петровград, који су Немци за време рата назвали Бечкерек⁸.

Ј. М: Колико сте дуго били заточени и како сте провели своје кажњеничке дане у затвору?

Ч. Ч: Иако сам био млад, изложен сам страховитој тортури и злостављању, најтежим мукама – батинању по табанима пендреком, стављање на „електричну столицу“, потапање у буре са водом... Ни реч нисам проговорио и никога нисам издао. Био сам осуђен на смрт. Након мартовског хапшења у притворима бечкеречке префектуре задржани су неко време сви ухапшени Рускоселци. Вршена су са- слушавања и мучења ухапшених. Према степену доказане кривице извршена је класификација ухапшених. Оне које је највише теретио оптужни материјал задржали су у Бечкерек, а остали кривци спроведени су у радни логор у Чоки, Ђер Мајур и Маца Ханка. То је био радни логор, под ведрим небом, храна изузетно лоша (репа и гершла) а однос логорске страже све окрутнији.⁹

Смештен сам у ћелију број 5. То су биле велике просторије са боксовима са тридесет до четрдесет робијаша. Из ћелије број 5 вршене су допуне за ћелију број 3 одакле су понедељком и петком, пред зору, вршене егзекуције, посебно за одмазду када погине неки немачки војник или дође до диверзије.

Ј. М: Да ли сте имали контакт са породицом?

Ч. Ч: Никаквог контакта није било. Мој отац је након месец дана био да се распита за мене. Добио је одговор да сам осуђен на смрт, и да је пре требао о томе да мисли и боље да ме чува.

Ј. М: Да ли сте се плашили?

Ч. Ч: Мада сам био уверен да ћу бити убијен и сваког дана чекао ред за стрељање, ни једног тренутка се нисам уплашио.

Никада у животу нисам видео толико издржљивости, храбрости, непоколебљивости као у зрењанинском затвору. Узор нама младима били су храбри дру-

⁸ Данашњи Зрењанин.

⁹ Крајем августа издвојено је четрдесет логораша ради поуне „петице“ у петровградском логору, међу њима и Чедо Чалија (Војводић, Илија, *Руско Село у миру и рату*, СУБНОР СР Србије, Нови Сад 1969.)

гови који су се јуначки држали. Таквих хероја више нема. Никада нећу заборавити држање и смрт Недељка Зарића-Жарког и Владимира Станића, мог школског друга.

Партизански одред којим је руководио Жарки напао је женски затвор у Чоки и ослободио затворенике. У покушају да се пребаце до Срема, одред је разбијен код Елемира а њих двојица ухапшена. Од батина лица су им била црна и деформисана. Моје панталоне су биле покидане, и од Владимира сам добио његове које је носио у рукама, јер је „знао да њему неће требати“. Обојица су стрељана, Владимир 13. септембра 1944. године. У затвору није било организованог марксистичког покрета. Свако је бринуо своју бригу. Само је по неки херој приликом одвођења на стрељање узвикивао паролу слободи, партизанима и Црвеној армији.

Ј.М: Да ли сте знали шта се дешава изван затвора?

Ч. Ч: Нисмо имали никаквих информација, нисмо знали где је фронт. Кад су се крајем септембра 1944. године, чуле учестале детонације, мислили смо да Немци изводе неке маневре. Ни слутили нисмо да је Црвена армија надомак Бечкереча.

Ј. М: Када сте ослобођени?

Ч. Ч: У зору 2. октобра 1944. године, кроз оштећења на кречом премазаном прозору наше собе, видели смо ужурбане групе Немаца. Вероватно су се спремали да нас побију пре повлачења. Али су тада у двориште пале гранате, и они су се под неком хитном наредбом повукли. Остали смо нас четрдесетак, у закључаном затвору, са решеткама на прозорима. Двојица илегалаца који су по налогу Партије смештени у близини затвора са задатком да нам се нађу при руци, са великим ковачким чекићима разбили су врата и ослободили нас.

Ј. М: Какав сте имали осећај?

Ч. Ч: На улицама града све је било путо. Људи су били сакривени по кућама. Црвена армија и партизани још нису ушли у град. Нисам могао да замислим да сам слободан, чак ни да се радујем. Узели смо оружје из главне полицијске станице, преобукли се у чисте немачке униформе, што је могло скупо да нас кошта. За два-три сата ушли су Руси са свих страна и партизански вод на коњима. Пред вече је завладало опште весеље, еуфорија. Народ је изашао на улице, славило се. Челичне колоне кађуша и тешког наоружања, пешадије, кретале су се Банатом и ишле према Берлину. Нас четворо одвели су у богату паорску кућу да се одморимо. Били смо толико слаби и изнурени да нисмо могли ни да једемо. Ја сам попио само мало млека. Сутрадан смо кренули према Руском Селу. Код Клека наишли смо на стравичан приказ, на стотине мртвих руских и немачких војника.

Ј. М: Који циљ сте имали након ослобођења из затвора?

Ч. Ч: Циљ је био повратак кући. Пут за Кикинду био је затворен због повлачења немачке дивизије из Румуније. Сељачким колима преко Српске Црње дошли смо у Руско Село које је делимично било ослобођено. Нас су дочекали као ослободиоце. Моја породица није веровала да сам остао жив и здрав. У јутро су у село дошли Руси на путу за Кикинду.

Ј. М: Да ли сте остали у Руском Селу?

Ч.Ч: Укључио сам се активно у рад војске. Након ослобођења функционисала је војна управа за Банат, Бачку и Барању. У Новим Козарцима постављен сам за комесара а након двадесетак дана по истом задатку кратко у селу Хетин. Као војно лице при Корпусу народне одбране постављен сам за командира чете у касарнама у Новом Саду, Марибору, Винковцима...

Ј. М: Докле сте остали у активној војној служби?

Ч. Ч: Оно што се десило на политичком сукобу између Стаљина и Тита коштало је највише Србе и Црногорце. У активној служби остао сам до лета 1950. године. Тада као командир у Дванаестој славонској војној бригади у Петроварадину. Ми официри позвани смо на састанак који је организован да људи из политичке управе ЈНА провере наше личне ставове.

Ј. М: Резолуција је донета 1948. године.

Ч.Ч: Те 1950. године, тражено је лично изјашњавање, да ли смо за ЦК или ИБ. Био сам искрен и тако сам и образложио свој став. Дословце сам овако рекао: „У тачност Резолуције Информационог бироа не верујем, јер не верујем да су Тито, Кардељ и остали из руководства ЦК КПЈ били непријатељи комунизма. Ради се о интригама обавештајних служби али би требало да наши о томе отворено поразговарају са Русима и то рашчисте“. Овај мој став није задовољио присутне из политичке управе. На излазу са састанка, чекала ме је марица и ја сам са лисицама на рукама спроведен у истражни затвор. Знао сам шта се дешава, али нисам могао против својих идеала. Гризла би ме савест да причам против својих убеђења и то нисам могао. Нисам био непријатељ ове земље и њеног народа. Нисам се удружио са непријатељским елементима, нисам рушио поредак. Био сам за то да се ствари рашчисте на разуман начин. Знао сам да ће ме затворити, али какав је био живот политичких затвореника, то нисам знао.

Ј. М: Где сте били у истражном затвору?

Ч. Ч: У истражном затвору у Новом Саду сам провео десет месеци у самици. Само један паук и ја. Ислеђивање је било брутално. Нисам имао контакта са породицом. Ишло се по принципу топло-хладно. Тражили су да признам своје непријатељско деловање, помагаче, мрежу повезаност са политичким емигрантима у Румунији. Један дан иследник ме је убеђивао да признам јер је Партија добра, све разуме, помоћи ће ми, само да признам кривицу. Сутрадан су претили, вређали...

Ј. М: Да ли сте били мучени?

Ч. Ч: Не могу рећи да сам био физички посебно малтретиран. Сећам се када ми је у посету дошао мој друг из војске, Зоран Лазић, обрадовао сам му се као најрођенијем. Кад је излазио чуо сам га како наређује чувару да ми да кофу да му оперем возило. Ја сам то одбио. Још сам био официр, нисам био осуђен. Тада су ми три дана на рукама држали „америчке“ лисице. Код сваког померања руку, оне све више стежу. Крв није циркулисала, руке су страшно болеле и биле натечене. Данима и после скидања лисица нисам могао руке да користим. Једном је ислеђивање вршио неки Сениша, за кога сам чуо од других затвореника да је изузетно окрутан. Како му ништа нисам признао, када сам се окренуо да изађем из просторије бацио је на мене торбу пуну књига која ме је погодила у десно раме.

Осетио сам да се цепам на пола. Дуго сам осећао бол јер ми је кључна кост била повређена. Нису дозволили да се окупам. Једног јанурског дана су ми „великодушно“ предложили да се окупам. Ја сам то прихвати са радошћу, јер се месецима нисам окупао. Гурнули су ме под ледену воду. Када сам покушао да се извучем, два сата су ме држали тако мокрог у ћелији испод отвореног прозора, док се веш на мени није следио.

Ј. М: Како је протекло суђење?

Ч. Ч: Суђење је личило на лакрдију. То је био војни суд. Само суђење није трајало ни сат времена. Још у истражном поступку иследник КОС-а ми је рекао да ћу, и колико бити осуђен. За сведока су довели моју рођену сестру и старог кума, солунског добровољца, због јавности да изгледа као да ме они терете. Они нису имали шта да кажу, само су очајни плакали због таквог суђења. Бранилац који ми је додељен, више ме је теретио од самог тужиоца. Осуђен сам на осам година строгог затвора, „уз губитак свих права и стечених заслуга“. Оптужница је базирана на „прекршеној заклетви датој врховном команданту и претпоставкама о посредним и непосредним везама са политичким емигрантима из Румуније“.

Ј. М: Шта се десило након донете пресуде?

Ч. Ч: После изрицања пресуде депортован сам за Београд, у Делиградску број 1, где се налазио сабирни центар. После пар дана нас затворенике укрцали су ноћу у сточне вагоне и са станице у Топчидеру, упутили у непознатом правцу. Били смо везани и забрављени. Међу нама је било и Далматинаца који су другог дана пута, пред зору осетили мирис мора. Искрцани смо у луку Бакар код Ријеке и укрцани у брод „Пунат“. Како смо били везани, гурали су нас у отвор у потпалубље и са висине од три-четири метра падали смо једни на друге. Чули су се јауци. Најгоре су прошли затвореници који су први ступили на брод јер су на њих падали други, било је поломљених, повређених. Овај брод је био само за заточенике, доносио је са копна воду и храну. Брод нас је одвео у логор на острво Свети Гргур. То је било удаљено острво, голет са врло мало дрвећа. Дочекао нас је кажњенички шпалир. Тукли су нас моткама и песницама, просипали на нас прљаву воду и празнили кибле. Било је ужасно, понижавајуће. Био сам убеђен да одатле нећу живу главу извући. Смештени смо у огромне дрвене бараче, без контакта са породицама, без основних услова за живот. Мој број био је две хиљаде четир'сто педесет и неки. Од тад сам био само број. Кажњенички дан на острву је изгледао овако: устајање на брзину у рано јутро, за доручак парче кукурузне проје и шоља цикорије. Рад, најчешће бесмислен, преношење камења са места на место уз трчећи корак. За ручак је то била топла вода са којим листом купуса или тикве. Увече смо били присиљени да гледамо пропагандне филмове. Спавали смо сабијени „к'о сардине“, у оделу у ком смо радили. Страшан смрад је гушио посебно кад су прљава одела била мокра од кише. Врло често би се обрушили на неког затвореника, „признај, бандо, то-и-то“, следила су батинања, провокације. То што се пише како су сами затвореници малтретирали једни друге, то је било врло ретко. Малтретирале су нас усташа које су биле заробљене након рата и обећане су им повластице и ослобођење за малтретирање политичких затвореника осуђених по Резолуцији ИБ.

Ј. М: Какве успомене носите из тог времена?

Ч. Ч: Страшно је како људско зло без мере, проистекло из следе послужности и привржености владајућем систему, извитоперени умови, болесна психа могу оне друге, „политички“ грешне да одведу у смрт. Тамо је људски живот био безвредан. Драгоценији је био камен, јер ко га у преношењу испусти, неретко је губио главу. Преваспитавања, понижења, малтретирања, испирање мозга. Али остало је и трајних, дубоких пријатељстава.

Ј. М: Колико сте остали на Светом Гргуру?

Ч. Ч: Због притиска светске јавности, пребачени смо јануара 1952. године на острво Угљен код Задра. Тамо смо задржани само месец дана, јер је постојала опасност да се због близине насељеног копна сазна о нечовечанским условима у којима су живели затвореници. Логор је расформиран, а затвореници пребачени у затвор у Билећи. Многи тврде да је то био најзлоглашенији затвор у Европи у то време.

Ј. М: Како је изгледао билећки затвор?

Ч. Ч: Из паклене тамнице нико није побегао. Огромна касарна, павиљони и зид висине преко петнаест метара на коме је на сваких десет метара стражар са митраљезом. Увече светле рефлектори и све је као на длану. Спавање на дасци, без покривача и ћебади, у оделима у којима се мукотрпно радило. Од огромног физичког напора руке и ноге су ми биле натечене. Месецима сам имао температуру. У једном периоду пребачен сам у санаторијум где сам се мало опоравио што ми је помогло да преживим голготу. Што је затвореник био достојанственији, образованији, био је више понижаван и злостављан. И то јавно пред свима. Остале су приморавали да се смеју. Понижавали су нас и присиљавали да носимо кофе са фекалијама, па нас прали леденом водом, а ми смо под шмрковима падали на бетон, јаукали. Измишљали су разне казне. По највећој врућини нетремице гледамо у сунце, а огромни камен нам окаче о врат. Ако клонеш, чека те увече кажњенички шпалир.

Ј. М: Када сте напустили билећки затвор?

Ч. Ч: Заточеници су из билећког затвора пребачени на Голи оток крајем 1955. године. Голи оток је до тада био логор за цивиле и након тога је расформиран. На њихово место смо дошли ми, некадашња војна лица.

Ј. М: Шта се десило 1956. године?

Ч. Ч: Смрћу Стаљина и доласком Хрушчова на власт у СССР-у, дошло је до побољшања и успостављања нових односа са Русима. То се одразило и на наш положај. Уследиле су амнестије из страха да се поново не погоршају односи са Русима, јер су русофили највише страдали у логорима.

Мени је казна смањена са осам¹⁰ на пет и по година. На Голом отоку сам провео шест месеци, када сам ослобођен и пуштен кући. Када сам заробљен имао сам преко осамдесет килограма, када сам пуштен кући четрдесет девет килограма.

¹⁰ Ч. Чалија говори о осам година казне, додајући самој казни у трајању од седам година и осам месеци затвора проведених у истражном поступку.

Пред полазак сваки заточеник је ишао на разговор где су нам иследници претили да не смемо ником, ни породици, да кажемо где смо били и кроз шта смо прошли. Упозорили су нас да ће уколико се нешто открије, послати своје људе да нас и наше породице побију.

Ј. М: Шта сте радили по изласку из затвора?

Ч. Ч: Намеравао сам да се у Руском Селу задржим двадесетак дана, а онда у Зрењанину или Новом Саду, где сам раније имао много пријатеља, нађем посао. Али посла за мене није било. Од радника УДБ-е Љ. Латинковића, у Кикинди, информисан сам да могу да добијем добар посао само ако будем кооперативан, а то је значило да прислушкујем, шпијунирам и цинкарим своје пријатеље, родбину. Радио сам само оно што нико није хтео, нпр. изђубривање земље по туђим њивама. Мој остарели отац питао ме је једном, како то да не могу да добијем посао, а многи други су га добили. Ја сам му одговорио: Ако хоћеш да у затвор пошаљем твоју кћер, а моју сестру или брата, добићу добар посао јер ћу доказати најбоље да сам за сарадњу. На то ми је он одговорио „Чувај образ и немој да га изгубиш“.

Посао сам добио тек 1974. године, у ливници, као контролор. Претходно ми је директор ливнице скренуо пажњу да ћу бити под присмотром, и да пазим на понашање.

Ј. М: Где сте упознали своју супругу?

Ч. Ч: Када сам изашао из затвора имао сам 32 године. Са 34 упознао сам моју Борку. Била је то љубав на први поглед. Разумела ме је и подржавала упркос свим интригама и покушајима полиције да је одвоје од мене. Права љубав све побеђује.

Ј. М: Да ли Вас је држава оставила на миру?

Ч. Ч: Често су ме звали на информативне разговоре, затварали на два-три дана сваки пут кад је у Кикинду долазио у посету значајнији политичар, или делегације путовале за Румунију. Моја кућа је увек била под присмотром. Последњи пут сам затворен 1980. године, када је умро Тито. Од тада ме нису узнемиравали.

Ј. М: Да ли сте причали о свом животу?

Ч. Ч: Никада ником нисам ништа причао. Ни својој породици, ни пријатељима. Плашио сам се за своју породицу и нисам желео да због моје патње било ко страда. Била су то тешка времена а суровост владајућег система тешко је и замислити.

Дочекујем старост спокојан и немам разлога да сагињем главу. Никад никоме нисам наудио, нико због мене није патио и плакао. Част је оно што остане или не остане иза сваког човека.

Ј. М: Шта можете рећи са дистанце од педесет година?

Ч. Ч: За неке ствари за које сам некад без размишљања стављао главу, данас не бих дао ни нокат. Стало ми је да се истина сазна. Ја и поред свега имам срећу што ће ме моје унуке са поносом помињати.